

Gánóczy Sándor

Bevezetés
a katolikus szentségtanba

Bencés Kiadó
Pannonhalma, 2006

Tartalom

Bevezető	5
Rövidítések.....	11
1. A szentség fogalmának történeti fejlődése	15
1.1. Μυστήριον a kultuszban és a filozófiában	16
1.1.1. A kultikus misztériumgyakorlat	16
1.1.2. A filozófiai misztériumfogalom	19
1.2. Α μυστήριον a Biblia szóhasználatában.....	21
1.3. Α μυστήριον az ősegyházban.....	27
1.3.1. Az apologétáktól Szent Ágostonig	27
1.3.2. Szent Ágoston	36
1.3.3. Aquinói Szent Tamás.....	44
1.3.4. A reformátorok	49

2. A katolikus szentségtan alapvető kérdései	55
2.1. Hatékonyság.....	56
2.1.1. Hogyan hat egy szentség?	57
2.1.2. Mit okoz egy szentség?.....	68
2.1.2.1. A kegyelem.....	68
2.1.2.2. A karakter	71
2.2. Az alapítás	75
2.2.1. Változások a hagyományban.....	75
2.2.2. Kortárs elgondolások	79
2.3. A hetes szám.....	84
2.4. A szentségek szükségessége	91
2.5. A kiszolgáltató	95
2.5.1. Ki a szentségek kiszolgáltatója?.....	95
2.5.2. Milyen követelményeknek kell eleget tennie a kiszolgáltatónak?	100
2.6. A vevő.....	103
3. Az egyes szentségekre vonatkozó tanítások súlypontjai egykor és ma	115
3.1. A keresztség.....	117
3.1.1. A beiktatás szentsége: egy személyes hittörténet kezdete.....	118
3.1.2. Szent Pál hivatkozásai Krisztusra és a Lélekre.....	123
3.1.3. Nyitás az ökumenizmus felé.....	127
3.2. A bérmálás	131
3.3. Az eukharisztia	142
3.3.1. A hagyományos tanítás főbb pontjai.....	143
3.3.1.1. A valóság jelenlét	146
3.3.1.2. A szentség.....	149
3.3.1.3. Az áldozat.....	152

3.3.2. Az újabb teológia súlypontjai	159
3.3.2.1. A közösség ekkleziális megvalósulása	161
3.3.2.2. A közösség krisztológiai lehetősége	171
3.4. A bűnbocsánat szentsége	181
3.4.1. A trienti tanítás	
a bűnbocsánat szentségéről.....	182
3.4.2. A bűnbocsánat teológiájának	
kortárs szempontjai.....	191
3.5. A betegek szentsége	197
3.6. Az egyházi rend szentsége	200
3.6.1. A szentségi papság trienti apológiája	201
3.6.2. A II. Vaticanum tanítása	
az egyházi szolgálatról.....	207
3.7. A házasság	214
3.7.1. A hagyomány alapvonásai	215
3.7.2. A jelenlegi kutatás kiemelt szempontjai.....	221
4. A szentségek	
kommunikációelméleti értelmezése.....	225
4.1. Elméleti megközelítés	227
4.2. A szentségek helyének meghatározása	233
4.3. A szentségek szerkezete	246
4.3.1. A „jel”	247
4.3.1.1. A beszéd	247
4.3.1.2. Zavaró tényezők	257
4.3.1.3. A közösség	262
4.3.1.4. Élettörténet	265
4.3.2. A „jelölt”	268
4.4. A szentségek szerepéről	275
Függelék.....	285
Irodalom.....	287
Kiegészítő irodalomjegyzék	292
Tárgymutató.....	300

Bevezető

Könyvünk célja, hogy betekintést nyújtson a katolikus szentségtanba, annak múltjába és jelenébe. Tekintettel az olvasóközönség – egyetemi-főiskolai hallgatók és a teológia iránt érdeklődők – *igényeire*, nem csupán a dogmatikai hagyományokba kíván bevezetni, hanem az általuk hordozott legfontosabb problémákra is szeretné fölhívni a figyelmet. Maga a tárgyalta kérdés kívánja meg, hogy az ismertetés és a kritikai kommentár együtt járjanak. Mivel *történeti szempontból* vizsgáltuk a keresztény kultikus cselekményekről szóló teológiai és tanítóhivatali megnyilatkozásokat, akárcsak azok egyházi gyakorlatát, egy folyamatosan jelen levő, eleven feszültség tapasztalható a mindig is megkérdőjelezés nélkül vallott tételek, illetve az új felismerések és kérdések között. Noha az

egész hagyomány számára az újszövetségi szerzők értelmezési háttere jelenti az alapvető tájékozódási irányt a szentségekkel kapcsolatban, a későbbi idők hittudósai, mint Tertullianus, Augustinus, Aquinói Szent Tamás, a Trienti és a II. Vatikáni zsinat atyái, bizonyos dolgokat mégis másként magyaráztak, hangsúlyoztak és dolgoztak ki átfogó elméleteikben.

Ebben a történetben központi szerepe volt a katolikus szentségtan és -gyakorlat középkorban kialakult válságának, amely a reformátorok hatására tovább mélyült. Ez a katolikus Tanítóhivatalból rendkívül gyümölcsöző magyarázatot kényszerített ki, amely a Trienti zsinatnak a szentségeket általában, és a hét szentséget egyenként is tárgyaló dokumentumaiban jut világosan kifejezésre. A trienti tanrendszert messzemenően meghatározó antiprotesztáns szemlélet néhány évtizede sok területen jelentősen elveszítette aktualitását. Ezért a jelenlegi katolikus teológia – a modern egzegézis felekezeten átívelő eredményeitől is ösztönözve – a trienti rendszer átfogó és építő újragondolásán fáradozik. Bevezetésünknek elsősorban ezt a kutatási irányt kell figyelembe vennie, amely a legutóbbi egyetemes zsinat szellemében a konkrét közösségi megvalósítás, az istentisztelet és a tanúságtétel szerepének fontosságát is kiemeli.

A zsinat előtti és utáni megújulást leginkább foglalkoztató kérdést így lehetne megfogalmazni: hogyan történnek a szentségek, ha egyszerre kívánnak

eleget tenni eredeti céljuknak és az őket manapság megillető értelmezési és egzisztenciális feltételeknek, amelyekben őket befogadják. Ez a *megismerést vezető szempont* könyvünktől sem idegen: nem csupán bevezetés kíván lenni a témába, hanem az alakulóban lévőhöz való *oda*-vezetés is.

Az 1. fejezet a *szentség fogalmát* írja le, figyelembe véve vallás- és kultúrtörténeti eredetét és fejlődését: hogyan alakult kezdeti formájában a – Biblia által is használt – görög *müszterion* szó jelentése szerint; milyen körülmények hatására lett ennek latin megfelelője a római *sacramentum*; hogyan járultak hozzá egyes teológusok e fogalom értelmezéséhez, a keresztény kultikus cselekményeket tárgyaló, különböző megközelítésű elméleteik révén. Az így kialakult teológiai fejlődés koronatanúi Tertullianus, Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás és a hagyományt kritikusan megkérdőjelező reformátorok voltak. Pedagógiai szempontból – hiszen ez is célkitűzéseink közé tartozik – az első fejezetnek érzékeltetnie kellene a kérdés *szellemtörténeti összetettségét*, és megmutatnia, hogy egy teológiai alapfogalom kialakulása kulturális, kultikus és filozófiai szempontból milyen messzire nyúlik vissza a kereszténység születése előtti és utáni időbe, miközben többé-kevésbé radikális átalakulásnak van alávetve.

A 2. fejezet kiterjeszti az elmélet- és fogalomtörténeti vizsgálódást az *alapvető kérdések* rend-

szerére. Vázolni kell a hatékonyság, az alapítás, a he-
tes szám, a szükségesség, a kiszolgáltató és a befoga-
dó kérdéseit, mint amelyek a szentségek megértésé-
nek szempontjából történetileg is alapvető fontossá-
gúak. Figyelembe kell venni mindazokat az egy-egy
korszakot jellemző, elkerülhetetlen változatokat is,
amelyek a patrisztika, a középkori teológia, a refor-
máció, a Tridentinum és az újabb katolikus kutatás e
kérdésekre vonatkozó válaszaiban tükröződnek. Kül-
önösen a jelenlegi kezdeményezések bírálata tűnik
célravezetőnek, amennyiben az – a szentségtan bibliai
alapjait a maguk teljességében megragadva – képes a
tárgyszerű ítéletalkotást segítő kritériumokat megfo-
galmazni. Így kérdezzük rá többek között az „általá-
nos” szentségtan létjogosultságára, amely az alapvető
kérdések tisztázásával kísérli meg mind a hét – való-
jában nagyon különböző – szentséget megfelelő mó-
don érthetővé tenni. Ennek pedagógiai szempontból
az lehet a haszna, hogy az olvasó úgymond „élesben”
nyerhet bepillantást a teológiai *rendszerépítés* műkö-
désébe. Ahol a keresztény hit (racionálisan teljes mér-
tékgig amúgy sem feldolgozható) különböző aspektu-
sait egyetlen világos „közös nevezőre” akarják hozni,
ott feszültségek keletkeznek a rendszerben, ami ne-
hezen kerülhető el a dogmatikában.

A 3. fejezet azzal a meggyőződéssel készült,
hogy egy katolikus szentségtani bevezetőnek, amely
eleget kíván tenni a mai kor követelményeinek, az

egyed szentségeket saját egyediségükben kell bemutatnia. A Tridentinum és a II. Vaticanum, valamint a hozzájuk kapcsolódó teológusok kijelentéseit állítjuk szembe egymással annak érdekében, hogy világossá váljanak a korábbi – felekezeti vitán – és a későbbi – a felekezetek fölöttiségen, a szentírási alapokon, illetve a korszerűségeen alapuló – tanítás hangsúlybeli különbségei. Ennek során nemcsak az egyes szentségek egyediségét igyekszünk körülhatárolni, hanem egyúttal a hagyományos tanok – aktuális ekkleziológiai és antropológiai kérdéskörökön alapuló – új értelmezésének illetékességét és korlátait is bemutatjuk. Pedagógiai szempontból azért lehet hasznos ez a viszonylag terjedelmes 3. fejezet, mert általa az olvasó megismerkedhet a Tanítóhivatal és a zsinatok tipikus 16., illetve 20. századi munkamódszerével és nyelvezetével. Mivel ebben a fejezetben meglehetősen sok szöveget fogunk részletesen idézni, ezért itt a könyv olvasása nagyobb odafigyelést igényelhet.

A 4. fejezet – kellő elméleti elővigyázatossággal – új megközelítést javasol a *kommunikációelmélet* fogalomkészletének felhasználásával a szentségek felépítésének és funkciójának értelmezéséhez. Ezt a kísérletet részben már az ágostoni jelemélet törekvéseinek továbbgondolása is ösztönözte, de még inkább a modern egzisztenciális antropológia felismerései (amelyeket Karl Rahner és Edward Schillebeeckx honosított meg az újabb kutatásban); mindenekelőtt

azonban a II. Vaticanum megközelítésmódja, amennyiben a szentségeket a legmesszebb menőkig a gyakorlati teológia és a humán tudományok eredményeinek szemszögéből tárgyalja. Nem véletlen, hogy a zsinat legelsőként kihirdetett dokumentuma a Szent Liturgiáról szóló konstitúció volt. E fejtegetések világossá tehetik a teológiai tudományágaknak manapság különösen szorgalmazott *interdiszciplinaritását*. A katolikus szentségtan jelenlegi kutatásaira jellemző a törekvés *az elmélet és a gyakorlat egységének* modern formájára, amely az első keresztény teológusoknak az evangélium újdonságával folytatott elméleti megküzdésében gyökerezik.

Szándékosan kerültük a részletes tudományos apparátust. Az idézeteket és utalásokat többnyire a művek szűk köréből vettük, amelyek elolvasását különben is ajánljuk, mert segítik a bevezetésben tárgyalt ismeretek elmélyítését és összehasonlítását. E művekre rövidített formában hivatkozunk a jegyzetekben (lásd a rövidítések jegyzékét). A kötet végén található az ajánlott olvasmányokat tartalmazó irodalomjegyzék. Ezt követi a magyar kiadás számára külön összeállított, újabb és legújabb munkákat is tartalmazó jegyzék, valamint a tárgymutató.

2.4. A szentségek szükségessége

Annak tudata, hogy Isten kegyelmi adományai bőségesebbek, mint azok egyházi-szentségi közvetítése, a katolikus tanítás fejlődésének különböző szakaszaiban többé-kevésbé mindig is hathatósan jelen volt. Mindenesetre sohasem vetették el teljesen, még az olyan „szentségpártoló” középkori tanítók sem, mint Tamás, aki határozottan kiállt ama nézet mellett, amelyre már Ágoston is többször utalt, hogy „az isteni üdvözítő erő nincs a szentségekhez kötve”.⁶⁵ Ez elismeri Isten önközlésének és üdvösségszerző működésének korlátlan szabadságát. Az Újszövetség fogalmaival szólva így adhatnánk vissza Tamás álláspontját: az egyetemes üdvösség *μυστήριον*-ja az emberi törté-

65 S. Th. III 72, 6 ad 1.

nelem során az egyház kultikus cselekményein kívül, más utakon is kibontakozhat. Ezt mondta ki világosan a II. Vaticanum is, amikor az üdvösséget a katolikus egyház látható közösségén kívül is elérhetőnek nyilvánította.⁶⁶

Ennek megfelelően a hagyományos érvelés nem azt állítja, hogy minden egyes szentség elengedhetetlenül szükséges az üdvösséghez, hanem inkább annak „helyénvalóságá”-ról való árnyalt felismerésre törekszik. Ez azt jelenti, hogy az egyházban használt és létező hét kegyelmi jel nem „elengedhetetlenül szükséges”, viszont „jelentős mértékben helyénvaló” (*necessitas convenientiae* vagy *congruentiae*).⁶⁷ A szentségek mindenekelőtt az egyház társadalmi jellegét, vagyis „láthatóságá”-t tekintve helyénvalók: hogyan állhatna fenn egy ilyen jellegű hívő közösség a közös hit és a közösen elnyert üdvösség könnyen felfogható szimbólumai nélkül? Továbbá a kegyelmi jelek alkalmazása a folyton kísértő „gnosztikus” gőg visszaszorítására, amely lehetségesnek tartja a vallási megvilágosodás és kiválasztódás elérését pusztán magánjellegű, spirituális eszközök segítségével. De a leghagyományosabb szentségfelfogás értelmében is helyénvalók, mivel támogatják és megkövetelik a hit, a bizalom és a felebaráti

66 Vö. LG 8/2; 16/1; OT 16/6. Az egész kérdéskörrel: GANOCZY, Außer Gott kein Heil?, *Lebendiges Zeugnis*, 32 (1977)/4, 55–66.

67 OTT, 408.

szerepet alapvető lelki beállítottságát. A megígért üdvösség „zálogai”-nak megjelenítése által felébresztik a hitet és a bizalmat. Egyházi-közösségi végrehajtásuk táplálja a szeretetet: megerősíti az együvé tartozás érzését az adott közösségben, ahol megünneplésre kerülnek.⁶⁸

Bár a katolikus tanítói hagyományban többnyire a helyénvalóság elve állt az első helyen, a Trienti zsinat mégis úgy látta jobbnak, hogy a „szükségesség”-ről beszéljen:

Ha valaki azt állítaná, hogy az Újszövetség szentségei nem szükségesek az üdvösségre, sőt fölöslegesek, és nélkülük, vagy a rájuk vonatkozó óhaj nélkül is, csupán a hit által, az emberek elérik Istentől a megigazulás kegyelmét – még ha nem mindegyikre van is minden egyes embernek szüksége –: legyen kiközösítve.⁶⁹

Hogyan lehet ezt a kijelentést megfelelően értelmezni? Összességében elutasító mondatról van szó, amelyik mindenekelőtt azzal a nézettel száll szembe, amely szerint az egyház szentségei fölöslegesek, mivel a bűnösök megigazulása végső soron „egyedül a hit által” történik. Ebben az összefüggésben nincs jelentősége, hogy Luther – aki ellen a bírálat irányul – ténylegesen tett-e ilyen kijelentést az általa elfogadott

68 Uo.; vö. S. Th. III 61, 1; Catech. Rom. II 1,9.

69 NR 509; DS 1604.

három szentségre vonatkozóan. Mindenesetre a szentségek üdvösséghez való szükségességét kimondó zsinati tantétel azon szándék tagadásaként vetődik fel, amely az üdvösség folyamatából teljesen ki akarja iktatni a szentségeket.

A továbbiakban a zsinati állásfoglalás – két relativizáló mellékmondat beiktatásával – nem állítja az üdvösséghez való feltétlen szükségességük gondolatát. Először azt állítja, hogy nem minden egyes szentség szükséges minden egyes hívő számára. Ezzel különösképpen utal a szentségtológiára, ebből következően egy „szükségességük” szerint meghatározott rangsorra. Így kerül például a keresztség és a gyónás a hierarchia csúcsára, mert az a feladatuk, hogy az embereket a romlottság állapotából átmeneítsék, illetve újra bevezessék az üdvösség állapotába. Tekintettel arra, hogy a hívők egyházi közösséget alkotnak, elsődleges hely illeti az egyházi rend szentségét: papi szolgálat nélkül nem állhat fenn az egyház mint az üdvösség elérésének társadalmi közege.⁷⁰ Mások számára „az üdvösséghez szükséges” szentségeket az is viszonylagossá teszi, hogy helyettesítheti őket a „rájuk vonatkozó óhaj”, a *votum sacramenti*. Hogy mit is jelent ez az „óhaj”, és hogyan foglaltatik benne az egyes keresztségre készülők élő hitében, arról az alábbiakban (2.6.) fogunk szólni.

70 Vö. S. Th. III 65, 3 sk.